

Söz-Metin Bağlamında Bakara Sûresi'nin 217. Ayeti Üzerine Bir Deđerlendirme

Ali AKAY*

Abstract

An Evaluation on Al-Baqarah, 2/217 in the Context of Text and Discourse. *In this article, I would like to evaluate al-Baqarah, 2/217 from the point of view of the context of text and discourse and to attract attention to importance of historical occasion of revelation and importance of distinctions between text and discourse in undrestanding of the Quran.*

Key Words: al-Baqarah 217, Text, Discourse, Historical Occasion of Revelation

Kur'ân, yirmi küsur yıllık bir süreç içerisinde Hz. Muhammed'e vahyedilen ilahî bir kelimadır¹. Hz. Peygamber, kendisine vahyedilen bu ilahî kelamı muhataplarına tebliğ etmiştir. Yirmi küsur yıllık zaman dilimi içerisinde, Hz. Peygamber'e söz olarak vahyedilen ve onun da, büyük bir çoğunluğu okuma yazma bilmeyen muhataplarına söz olarak tebliğ ettiği Kur'ân, müminler tarafından ezberlendi ve yazılı metinlerde kaydedildi. Daha sonraları mushaf haline getirildi². Mushaf haline getirilmesiyle söz düzeninden, yazı düzenine geçen dilin bir parçası haline dönüştü. Bu durum, ister istemez söz ile metin başka bir ifadeyle sözlü dil ile yazılı dil arasında ne ölçüde anlatım ve anlama farklılıklarının olduğu meselesini gündeme getirmektedir. Anlama ve anlatım konusundaki bu durumun dikkate alınması, Kur'ân'ın anlaşılıp yorumlanmasında son derece önemlidir.

* **Dr.**, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 Bkz. es-Suyûtî, Celâluddîn, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâr İbn Kesîr-Dâru'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye, Dimařk-Beyrut, 1414/1992, I, 129.

2 es-Suyûtî, *age.*, I, 181.

Bugün mushaf halinde elimize aldığımız ve okuduğumuz Kur'ân metni, esasen Rasulullah'a vahyedilmiş ilâhî sözün, onun ağzından çıktığı andaki tarihsel bağlamını arkasında taşımamaktadır. Çünkü Kur'ân, metin olarak kaydedilme süreciyle birlikte, sonraki okuyucular için, zaman, mekan, özne ve muhatap gibi unsurlardan bağımsızlaşmıştır. Oysa hitap sırasında, konuşma ile öznenin çok yakın bir bağı bulunmaktadır. Konuşanın kastı ile onun konuşmasının anlamı aynı şeydir. Oysa bu konuşmanın yazı ile sabitleştirilmesiyle, yazı hala öznesine atıfta bulunsa da, konuşanın kastı ve metnin anlamı artık örtüşmez hale gelebilir ve söz bağlamından koparak genelleşip sözün sahibinin kastından uzaklaşabilir. Kur'ân mushaftaki hali ile Allah'a işaret etse de hitap olarak Rasulullah'ın ağzından döküldüğü andaki kastından bağımsızlaşabilen ve genelleşebilen bir süreç geçirmiştir. Artık metnin söylediği şey, mütekellimin söylediğinden/kastettiğinden bağımsız, fazla bir şey haline gelmiştir³.

Yazı dili ile konuşma dili arasındaki önemli farklardan biri, konuşmanın bir dünyasının olmasıdır⁴. Sözlü söylemde hep görünür bir dünyaya gönderme yapılır. Yani betimlenmek, anlatılmak, temsil edilmek istenen, sınırları belli bir dünya vardır. Sözlü söylemde diyaloga katılan muhatapların katıldığı ortak bir konum vardır. Yazılı metinde ise, metnin anlamının yazarın niyetinden ve metnin bağlamından bağımsızlaşması gibi, dünyası da görünmeyen göndermeler tarafından kurulan, görünür dünyadan farklı, sınırsız bir dünyaya dönüşmüştür⁵. Jacques Ellul'a göre dini bir mesajın hakikatini yalnızca söz aktarır. Yazılı dil zihni kapatır. Bir elması kavrayan sıkılmış bir el gibi o da, kuşatarak engelleme yoluyla tercüme etmeye çalıştığı fısıltıyla söylenen sözü, gramatik ve yapısal tuzağına düşürür⁶.

Öte yandan sözlü söylemin muhatapları, söylem anındaki kişi ve kişilerdir⁷. Bu yüzden söz, konuşanın ve muhatapın ortak olarak sahip oldukları bir duruma atıfta bulunur. Konuşma sırasında yaşanan ortak durum, bütünüyle konuşan ile muhatap arasındaki diyalogu çevreler. Ancak söy-

3 Paçacı, Mehmet, "Klasik Tefsir Neydi?", *İslamî İlimler Dergisi*, Ankara, 2007, C. 2, S. 1, s. 10.

4 Ricoeur, Paul, *Hermeneutics and The Human Sciences*, (Ed. John B. Thompson) Cambridge University Press: New York, 1981, s. 198; Paçacı, Mehmet, "agm", s. 8.

5 Ricoeur, Paul, *age.*, s. 201-202.

6 Jacques Ellul, *Sözün Düşüşü*, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1998, s. 62-67.

7 Göka, Erol- Topçuoğlu, Abdullah- Aktay, Yasin, *Önce Söz Vardı*, Vadi Yayınları, Konya, 1996, s. 77.

lem, yani söz yazıya geçirilince bu bağlardan kurtulur. Metin/yazı karşısında bir muhataptan ziyade okumasını bilen ve kendisini metne muhatap kılan herkese hitap eder. Böylece hitap kayda geçince yüz yüze olma ilişkisinden kurtulur. Kur'ân kaydedildiği andan itibaren, kendisine yorum ile ulaşılabilen bir metin olarak karşımızdadır. Bir metin olmanın bütün özellikleriyle Kur'ân metni de İslam disiplinleri tarafından çeşitli biçimlerde yoruma açılmıştır⁸.

Yazı dili ile konuşma dili arasındaki önemli farklardan biri de sözlü söylemin bir konuşanı (mütekellim) bir kendisine konuşulana (muhatap) ve özgün bir konuşma ortamı (söz dışı veya metin dışı bağlam) olmasıdır. Konuşan konuşurken belli başlı eylemleri yerine getirmeyi amaçlar ve bu amaca bağlı olarak, söylediği söz, sorma, bildirme, betimleme, buyurma vb. bir eyleme dönüşür. Sözün sahibinin amacı salt bilgi verme olabileceği gibi, muhatabını sınırlendirme, sevindirme, teselli etme gibi bir takım eylemler de olabilir. Sözlü söylemde bağlam sözün dışında bulunmaktadır ve sözü anlamak için bu söz dışı bağlama ulaşmak gerekmektedir⁹. Söz dışı bağlamda muhataplar da hazır bulunduğu için, onların söylediklerini açıklamaya her zaman gerek duyulmaz. Mütekellim, sözün geliştiği içerisinde bir cümleyle onların dediklerine değinebilir¹⁰, ses tonunu kullanarak sözün akışında bir kopukluğun olmasına meydan vermeden bir çok ara cümleler kullanabilir. Çünkü konuşma esnasında konuşma ortam ile doğal olarak bağlantılı olduğundan, konuşmacı çevreye işaret etmeye gerek duymaksızın konuşsa dahi, konuşmada bir kopukluk ortaya çıkmaz. Yine sözlü söylemde konuşmacı *mütekellim* ve *muhatap* sigalarını sürekli değiştirerek kullanabilir. Konuşma yeteneğine göre yer ve zaman unsurlarını dikkate alarak, karşısında hazır duran topluluğa, bazen gaib, bazen muhatap, bazen tekil, bazen çoğul sigasıyla bazen kendi adına, bazen ilahî bir kuvvet adına, bazen ilahî kuvvetin kendisinden naklen konuşabilir. Tüm bunlar bir konuşmanın en güzel yönleri olarak takdir toplar¹¹. Yazılı söylemde ise yazar yalnızdır ve hitap ettiği topluluk her zaman hayalidir¹². Başka bir hususa değinilmek istenildiğinde, sözün akı-

8 Paçacı, Mehmet, "agm", s. 8-10.

9 Özsoy, Ömer, *Kur'ân ve Tarihsellik Yazıları*, Kitabiyât Yayınları, Ankara, 2004, s. 49.

10 el-Mevdûdî, Ebû'l-A'la, *Tefhimu'l-Kur'ân*, Ter. Kurulu: Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, I, 9, I, 9.

11 el-Mevdûdî, age., I, 9.

12 Özsoy, Ömer, age., s. 49.

şının bozulmaması için, bu husus bir ara cümleyle ele alınır, konunun geçtiği ortamın ayrıca aktarılmasına gerek duyulur¹³.

Kur'ân metninde söylemin anlaşılma için yardım aldığı sözel olmayan süreçler, tonlama, konuşma tarzı, jestler, mimikler, bunların muhataplarda meydana getirdiği doğrudan ve dolaylı, zihinsel ve duygusal etkiler yer almamasının yanısıra, konuşma dilinin yapısından kaynaklanan ve muhataplar için bir sorun teşkil etmeyen tekrarlar, zamirlerin yer değiştirmesi, konudan konuya geçişler, zamirle yapılan atıflar, hazifler, takdim-tehirler, ara cümleler vs. hususların herhangi bir metni okuyan için bir sorun teşkil etmesi ve bir takım anlama problemlerine sebep olması mümkündür. Bu makalede söz- metin başka bir ifadeyle sözlü hitap yazılı metin bağlamında Bakara suresinin 217. ayeti hakkında bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Öncelikle Bakara suresinin 217. Ayetini vereceğiz. Ardından ayetin nüzûl sebebini ve müfessirlerin yorumlarını aktaracağız. Daha sona bu yorumlar etrafında gelişen problemlere değineceğiz ve söz konusu problemlerin çözümü konusundaki yaklaşımımızı ortaya koymaya çalışacağız.

1. Bakara suresinin 217. ayeti

"Yes'elûneke 'ani'-ş-şehri'l-harâmi kitâlin fih, kul kitâlin fihî kebîr, ve saddun 'an sebîlillâhi ve küfrun bihi ve'l-mescidi'l-harâmi ve ihrâcu ehlihi minhu ekberu 'indallâh, ve'l-fitnetü ekberu mine'l-katl..."

"Sana (ironiyle) haram ayı yani bu ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahdır; ama Allah'ı inkar etmek, O'nun yolundan ve Mescid-i harâm'dan menetmek ve halkını oradan çıkarmak Allah katında daha da büyük (bir günah)tür. Fitne, öldürmekten daha korkunçtur..."¹⁴

2. Ayetin nüzûl sebebi ile ilgili rivayetler

Kur'ân, tarihin belli bir döneminde, o dönemin somut tarihi ve toplumsal gerçekliklerine atıfta da bulunarak vahyedilmiştir. Kur'ân'ın bu somut tarihi ve toplumsal gerçekliklere yaptığı göndermeler, salt zihni ya da teorik düzeyde kalan bir açıklama ve tasvir olmayıp, tam tersine o hayat tarzını değiştirmeye yönelik eleştiri, uyarı ve gerçekliğin daha baş-

13 el-Mevdûdî, age. I, 9.

14 el-Bakara, 2/217.

ka boyutlarını anlatmayı hedef alan iletiler niteliğindedir. Bu nedenle ayetlerin anlaşılmasında bu tarihin ve toplumsal gerçekliklerin bilinmesi büyük bir önem arz etmektedir. Kur'ân'ın muhtevası indiği dönemin tarihsel ve toplumsal şartlarıyla irtibatlı olduğundan anlaşılması, bu irtibatın göz önünde bulundurulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu olgu, vahyin nüzûl asrı ve insanı için ne kadar gerçek ve geçerli ise, bugünün insanı ve toplumu için de o kadar gerçek ve geçerlidir¹⁵. Dolayısıyla bu tarihsel ve toplumsal şartların dünyasına girmeden, yaşanan olayların ayrıntılarına vakıf olmadan onun muhtevasını doğru bir şekilde anlamak mümkün görünmemektedir. Nüzûl ortamında meydana gelen bir hadise veya Hz. Peygamber'e yöneltilmiş bir soruya vuku bulduğu günlerde, bir veya daha fazla ayetin, tazammun etmek (hadiseyi-soruyu kapsayan nitelik ve özellikleri içermek) cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine vesile teşkil eden ve vahyin nazil olduğu ortamı resmeden hadiseye *sebeb-i nüzûl* denir¹⁶. Buna ayetin *tarihsel arkaplanı* veya *bağlamı* demek de mümkündür. Makalemize konu olan bu ayetin nüzûl sebebi ile ilgili olarak farklı rivayetler vardır.

Tefsirlerin çoğunda zikredilen rivayet şöyledir:

Hz. Peygamber, hicretin 2. yılında Bedir savaşıdan iki ay önce Cemâziyelâhir ayında Abdullah b. Cahş komutasında muhacirlerden oluşan sekiz kişilik bir gözcü grubunu, Mekkelileri gözlemek ve planlarını öğrenmek amacıyla görevlendirir ve Abdullah'ın eline iki gün yol aldıktan sonra açmasını istediği bir mektup verir. Abdullah mektubu açıp okuyunca şu satırların yazılı olduğunu görür:

"Bu mektubumu okuyunca Taif'le Mekke arasındaki Nahle denilen yere kadar git. Kureyşlileri bekle ve ne yaptıklarını araştı. Arkadaşlarından hiç kimseyi birlikte gitmeye zorlama".

Abdullah arkadaşlarına dönerek: *"Rasulullah, Nahle'ye gidip Kureyşlileri gözetleyip haber getirmemi ve hiçbirinizi de zorlamamayı emrediyor. Kim şehit olmayı diler ve ona erişmek itiyorsa ileri çıksın, kim istemiyorsa geri dönsün. Ben Allah Resulü'nün emrini yerine getirmek için gidiyorum"* der ve yola devam eder. Arkadaşları da onu takip eder. Biraz gittikten sonra develerini kaybeden Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Utbe b. Gazvân seriyye'den geri kalıp develerini aramaya başlarlar. Abdullah geriye kalan altı

15 Serinsu, Ahmet Nedim, *Tarihsellik ve Esbâb-ı Nüzûl*, Şûle Yayınları, İstanbul, 1996, s. 66.

16 Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, Şûle Yayınları, İstanbul, 1994, s. 68.

kişiyle Nahle'ye vardığında, başlarında Amr b. el-Hadramî ile birlikte üç kişi daha bulunan ve ticaret eşyası taşıyan Kureyş ait bir kervana rastlarlar. Abdullah ve arkadaşları Amr b. el-Hadramî'yi öldürür, iki kişiyi esir alır. Dördüncü kişi de kaçarak kurtulur. Abdulah ve arkadaşları kervanı ganimet olarak alırlar. Onlar Cemâziyelâhir ayının son günü olduğunu sanıyorlardı. Halbuki Arapların haram saydıkları Recep ayının ilk günü idi. Seriyeye kervan ve esirlerle birlikte Medine'ye döner. Rasulullah'ın huzuruna vardıklarında Rasulullah onlara: “*Ben size haram aylarda savaşın diye emretmedim*” der. Abdullah da: “*Ey Allah'ın Rasulü! Biz İbnü'l-Hadramî'yi öldürdük, sonra akşam olunca Recep ayının hilalini gözetlemeye başladık. Fakat onu Recep ayı içinde mi Cemâziyelâhir ayı içinde mi öldürdüğümüzü anlayamadık*” der. Bunun üzerine kervan ve esirler ortada kalır. Hiç kimse elini süremez olur. Onlar helak olacaklarını sanırlar. Sahabe de yaptıklarından dolayı onları kınar. Kureyşli kafirler bunu fırsat bilerek Hz. Peygamber ve müslümanlar hakkında “*Muhammed ve arkadaşları haram ayları helal ettiler, o aylarda kan döktüler, malları aldılar, adamları esir ettiler*” diyerek onları kınamaya ve olumsuz propaganda yapmaya başlarlar. Müslümanlara karşı fırsat kollayan Medine'deki Yahudiler de içlerindeki kını kusmak ve düşmanlıklarını ortaya koymak için bu olayı Rasulullah'ın aleyhinde, kendilerinin lehinde bir uğur sayarlar. “*Amr harbi imar ett, el-Hadramî harbi hazırladı, Vâkid b. Abdillâh da harbi ateşledi (Amr b. el-Hadramî'yi Vâkid b. Abdillâh öldürmüştü)*” derler. Bu sözler insanlar arasında yayılınca Allah bu ayetleri indirir ve bunun üzerine Rasulullah da ganimetleri alır¹⁷.

Bu ayetin nüzül sebebiyle ilgili olarak anlatılan bu rivayete el-Âlûsî (ö. 1270/1853), ez-Zuhrî'nin Urve'den şöyle bir rivayetini de eklemekte-

17 İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak el Endelûsî, *el-Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut, 1413/1993, I, 289; er-Râzi, 'er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1414/1994, VI, 32; el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1993, III, 29; el-Beydâvî, Nasıruddîn Ebû Sa'îd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1408/1988, I, 117; İbn Kesîr, 'Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureşî, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1388/1979, I, 253-254; Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru'l-Muhît*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1412/1992, II, 381-382; es-Suyutî, Celâluddîn, *Lubâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nuzûl*, Matba'atu'l-İstikâme, Kahire, Trs., 53-54 (Tefsiru'l-Celâleyn'in kenarında); el-Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd, *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesâni*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994, I, 502; el-Kâdî, Abdulfettâh, *Sahabe ve Müfessirlere Göre Esbâb-ı Nüzûl*, (Çev. Salih Akdemir) Feer Yayınevi, Ankara, 1986, s. 44-45

dir: Kureyş kafirleri bu haberi öğrenince Rasulullah'a bir heyet gönderirler. Onlar Rasulullah'a gelir ve şöyle sorarlar: Haram ayda savaşmak helal midir? Onun üzerine bu ayet nazil olur. Bundan dolayı soranların müşrikler olduğu söylenmiştir. el-Âlûsî, ayette geçen "sadd", "küfr" ve "ihrâc" kelimelerinin de bunun delili olduğunu belirtmiştir¹⁸.

Ayetin nüzûl sebebi olarak çoğu müfessirlerce yer verilen ve en doğru olarak kabul edilen bu rivayetin yanında, sadece er-Râzî'nin (ö. 606/1210) tefsirinde yer alan başka bir rivayet de şöyledir:

"Onların yanında haram ayların ve Mescid-i harâm'ın savaşın yapılması için büyük bir hürmeti olduğu halde, Allah onlara savaşı farz kılınca, onların bu farzın haram aylar ve Mescid-i harâm dışındaki bir zaman ve mekanla sınırlı olduğunu zannetmeleri uzak bir ihtimal değildir. Bu durum onları Hz. Peygamber'den bunu sormaya sevketmiştir. Onlar Rasulullah'a gelip şöyle demişlerdir: "Bu ayda (haram ayda) ve bu mekanda (Mescid-i harâm'da) onlarla savaşmamız helal midir?" İşte bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur"¹⁹.

İbn Atiyye (ö. 546/1151), el-Kurtubî (ö. 671/1273) ve Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1344) tefsirlerinde geçen bir rivayete göre ise, Amr b. Umeyye ed-Damrî, Recep ayının ilk gününde, Beni Kilâb kabilesinden iki kişi ile karşılaşır ve ikisini öldürür. Bunun üzerine bu ayet nazil olur²⁰.

3. Müfessirler arasında ihtilaf konusu olan noktalar

Müfessirler, Kur'ân'ı tefsir ederlerken, kelimelerin kökü ve yapısının yanısıra kelimelerin ve cümleciklerin cümle içindeki konumlarını da gramer açısından tahlil etmişlerdir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bir dilin kullanımı gramer kurallarından çok daha geniş olduğundan, sadece dilin gramer kurallarına kilitlenerek Kur'ân'ı anlamaya çalışmak, Kur'ân'ın vermek istediği mesajı gereği gibi anlayamamak gibi bir duruma sebebiyet verebilir. Zira Kur'ân'ı anlamada gramer kurallarını bilmenin yanısıra, bazen etkin bazen de belirleyici unsur olan vahyin indiği zaman ve mekan, tarih, beşer, olgu ve kültürün bilinmesi de gerekmektedir. Burada müfessirler ayeti daha çok gramatik açıdan tahlil etmişler ve üç noktada ihtilafa düşmüşlerdir.

18 el-Âlûsî, *age.*, I, 503.

19 er-Râzî, *age.*, VI, 32.

20 İbn Atiyye, *age.*, I, 289; el-Kurtubî, *age.*, III, 29; Ebû Hayyân, *age.*, II, 382.

1. Soruyu soran kim/kimlerdir?
2. "ve küfrun bihi" cümleciğinde "bihi" deki zamir kime/neye döner?
3. "ve'l-mescidi'l-harâm" ifadesi neye/nereye atfedilmiştir?

3.1. Soruyu soran kim/kimlerdir?

Soru soranların kimliği hakkında müfessirler arasında iki farklı düşünce görüş vardır. Bazı müfessirler soruyu soranların Müslümanlar olduğunu söylerken, bazıları da Mekke müşrikleri olduğunu söylemişlerdir.

3.1.1. Soruyu soranların Müslümanlar olduğu görüşünde olanlar

Bu görüşte olan müfessirlere göre Müslümanlar, Rasulullah'a gelip haram ayda savaşmanın hükmünü sormuşlardır. Buna göre Müslümanlar, yukarıda ayetin nüzül sebebi olarak aktarılan rivayette geçtiği gibi Müşriklerin, Rasulullah'a ve Müslümanlara karşı dillerine doladıkları "*Muhammed ve arkadaşları haram ayları helal ettiler, o aylarda kan döktüler, malları aldılar, adamları esir ettiler*" şeklindeki kınayıcı sözleri üzerine kesin bilgi edinmek amacıyla gelip Rasulullah'tan bu ayda savaşmanın hükmünü sormuşlardır²¹. Ayete "*Sorduğunuz savaş her ne kadar büyük bir günah ise de, ayette zikredilenler daha büyük bir günahdır. Haram aylarda bu kötü davranışlardan uzak durmadığınız sürece Abdullah b. Cahş'ı nasıl kınayabiliyorsunuz. Kaldı ki o bu konuda mazurdur*" şeklinde sorunun müşrikler tarafından sorulduğunu ima eden bir anlam veren er-Râzî de Hz. Peygamber'in yanında bulunanların çoğunluğunun Müslüman olmasını, bu ayetin öncesinde ve sonrasındaki ayetlerdeki hitabın Müslümanlara yönelik olmasını ve Sa'îd b. Cubeyr kanalıyla İbn Abbâs'tan rivayet edilen "Rasulullah'ın ahabından daha hayırlı bir topluluk görmedim. Onlar Allah'ın Rasulüne on üç şeyden sordular ve bunların hepsi Kur'ân'da yer aldı. Bu sorulardan birisi de "*Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar*" ayetidir" şeklindeki bir rivayete dayanarak sorunun Müslümanlar tarafından sorulduğu kanaatinde²². et-Taberî (ö. 310/922) de ayetin tefsirinde "*Ey Muhammed! Asha-*

21 es-Suyûtî, Celâluddîn, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, II, 3 (www.altafsir.com, 15.11.2006).

22 er-Râzî, *age.*, VI, 33. er-Râzî'de başka bir yerde İbn Abbâs'tan naklen şöyle denilmektedir: "Rasulullah'ın Ashabından daha az soru soran bir topluluk yoktur. Onlar on dört şeyden sordular ve kendilerine cevap verildi", er-Râzî, *age.*, V, 130. Kur'ân'da, 15 yerde, 13 ayette *yes'elûneke* ifadesi geçmektedir. er-Râzî'ye göre de Rasulul-

*bin senden haram ayda savaşmayı soruyorlar*²³ diyerek sorunun Müslümanlar tarafından sorulduğunu kabul etmiş görünmektedir. el-Âlûsî de sorunun müslümanlar tarafından sorulduğu görüşündedir²⁴. et-Tabâtabâî (ö. 1982) de İbn Abbâs'ın yukarıda zikredilen rivayetine dayanarak sorunun Müslümanlar tarafından sorulduğunu söylemektedir²⁵.

3.1.2. Soruyu soranların Mekke müşrikleri olduğu görüşünde olanlar

Bu görüşte olan müfessirlere göre ise Mekkeli müşrikler, bilgilenmek amacıyla değil, sorgulamak ve kınamak amacıyla haram ayda savaşmayı sormuşlardır veya onların “*Muhammed ve arkadaşları haram ayları helal ettiler, o aylarda kan döktüler, malları aldılar, adamları esir ettiler*” şeklindeki kınayıcı sözleri üzerine bu ayetler nazil olmuştur. el-Mâverdî, müfessirlerin çoğunun soruyu soranların Mekkeli müşrikler olduğu görüşünde olduğunu söylemektedir²⁶. İbn Atiyye de aynı görüştedir ve ayeti er-Râzî'nin ifadelerine benzer ifadelerle şöyle yorumlamaktadır: “*Şüphesiz ki siz ey Kureyş topluluğu! Bizim haram aylarda yaptığımız savaşı büyütüyorsunuz ama sizin İslam'ı kabul etmek isteyeniyi engellemeniz, Allah'ı inkar etmeniz, Rasulullah ve arkadaşlarına yaptığınız gibi halkını Mescid-i harâm'dan çıkarmanız Allah katında daha büyük bir günahtır*”²⁷.

Ebû Hayyân da *yes'elûneke* ifadesindeki zamirin müşriklere döndüğünü söylemekte, onların haram ayların hürmetini ihlâl etmelerinden dolayı kınamak ve saldırmak amacıyla sorduklarını belirtmekte, zamirin Müslümanlara raci olduğunu *kîle* mechul kalıbıyla zayıf bir ihtimal olarak zikretmektedir²⁸.

el-Beydâvî (ö. 691/1292), sorunun müşrikler tarafından Rasulullah ve müminleri kötülemek ve ayıplamak amacıyla sorulduğu görüşündedir²⁹.

lah'a sorulan bu sorulardan 8 tanesi Sahabe (er-Râzî, *age.*, V, 130; VI, 24, 32, 43, 54, 68; XI, 144, XV, 117), 4 tanesi Kureyşliler (XXI, 37, 164; XXII, 117; XXXI, 53, 1 tanesi de Yahudiler veya Kureyşliler (XV, 84) tarafından sorulmuştur. Birçok müfessir de aynı görüştedir.

23 et-Taberî, *age.*, II, 471.

24 el-Âlûsî, *age.*, I, 503.

25 et-Tabâtabâî, Muhammed Huseyn, *el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an*, Matbû'ât İsmâ'iliyyân, İran, Trs. II, 191.

26 el-Maverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, I, 154 (www.almeshkat.com 07.12.2007).

27 İbn Atiyye, *age.*, I, 290.

28 Ebû Hayyân, *age.*, II, 382.

29 el-Beydâvî, *age.*, I, 117.

Bu sorunun müşrikler tarafından sorulduğunu savunanların görüşlerine de yer veren er-Râzî, onların sorma gerekçelerini ise şöyle izah etmektedir: “Kafirler, Hz. Peygamber’e haram aylarda savaşın durumunu sordular ki, şayet Rasulullah, bu ayda savaşmanın helal olduğunu söylerse, onlar bu duruma ısınacaklar ve haram ayda savaşmayı helal sayacaklardır. İşte bunun üzerine Allah bu ayeti indirmiş ve kafirlerin bu sorudan maksatlarının Müslümanlarla savaşmak olduğunu beyan etmiştir”³⁰.

İzzet Derveze (ö. 1984) de müfessirlerin, bu ayetin Mekke kafirlerinin, Abdullah b. Cahş komutasındaki bir seriyye’nin Kureyş’e ait bir kervanın başındaki bazı adamları öldürmesini, bazılarını esir almasını ve kervana el koymasını dillerine dolamaları üzerine nazil olduğu görüşünde olduklarını belirtir³¹.

3.2. “ve küfrun bihi” cümlecğinde “bihi” deki zamir kime/neye döner?

“ve küfrun bihi” cümlecğinde “bihi” deki zamirin kime/neye raci olduğu konusunda da müfessirlerin ikiye ayrıldığını görmekteyiz. es-Suddî, el-Katâde (ö. 117/735), Mukâtil (ö. 150/767), İbn Kuteybe (ö. 276/889), et-Taberî, el-Kurtubî, el-Beydâvî, en-Neseî (ö. 710/1310) ve eş-Şevkânî (ö. 1250/1834) *bihi*’deki zamiri “Allâh”a; İbn Abbâs ise “sebîl” kelimesine irca etmişlerdir³². “bihi” zamirini “Allâh”a irca edenlere göre ayetin anlamı; “Allah’ı inkar etmek...” olurken; zamiri “sebîl”e irca edenlere göre ayetin anlamı “Allah’ın yolundan menetmek ve onu (yolu) inkar etmek...” şeklinde olur.

3.3. “ve’l-mescidi’l-harâm” ifadesi neye/nereye atfedilmiştir?

Müfessirler “ve’l-mescidi’l-harâm” ifadesindeki “vav” harfinin matufu konusunda da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan birisine göre “vav” harfinin matufu “sebîlillâh”tır. Bir başka görüşe göre “ve küfrun bihi” ifadesindeki “hi” zamiridir. Bir başka görüşe göre “ve’l-mescidi’l-harâm” ifadesi “ve küfrun bihi” ifadesiyle birlikte “ve saddun ‘an sebîlillâh” ifadesi-

30 er-Râzî, *age.*, VI, 33.

31 İzzet Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, çev: Vahdettin İnce, Ekin Yayınları, İstanbul, 1998, V, 230.

32 et-Taberî, *age.*, II, 472; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, I, 238 (www.altafsir.com 15.05.2007); en-Neseî, *age.*, I, 103-104.

nin sılasıdır. Bir başka görüşe göre ise “ve’l-mescidi’l-harâm” ifadesi “eş-şehri’l-harâm” ifadesi üzerine atfedilmiştir.

3.3.1. “ve’l-mescidi’l-harâm” ifadesini “sebîlillâh”a atfedenler

en-Nehhâs’a (ö. 338/949) göre “ve’l-mescidi’l-harâm” ifadesindeki “vav” harfinin matufu “sebîlillâh”tır.³³ ez-Zemahşerî (ö. 538/1143) de “ve’l-mescidi’l-harâm” ifadesini “an sebîlillâh” ifadesine atfederek ayetteki cümle birimlerini açıklamadan ve onun üzerinde herhangi bir yorumda bulunmadan “ve’l-mescidi’l-harâm” ile “ve küfrun bihi” ifadelerinin yerlerini değiştirir ve yorumunu şöyle bir formülle ifade eder:

“Ve kebâiru Kureyşin min saddihim ‘an sebîlillâh ‘ani’l-mescidi’l-harâm ve küfrihim billâh ve ihrâci ehli’l-mescidi’l-harâm ve hum resûlullâh ve’l-mü’minûn (ekberu ‘indallâh) mimmâ fa‘alethu’s-seriyye mine’l-kitâl fi’ş-şehri’l-harâm ‘alâ sebîli’l-hatai ve’l-binâi ‘ala’z-zann”.

“Kureyşin ileri gelenlerinin Allah’ın yolundan ve Mescid-i harâm’dan alıkoymaları, Allah’ı inkar etmeleri ve Mescid-i harâm halkı olan Rasulullah ve müminleri oradan çıkarmaları, Allah katında, seriyye’nin (Cemâziyelâhir ayının son günü olduğunu) zannederek ve yanılarak yaptığı Harâm aydaki savaştan daha büyüktür”³⁴.

el-Kurtubî de “ve’l-mescidi’l-harâm” ifadesindeki “vav” harfinin matufu “sebîlillâh”tır der ve cumhûra göre ayetin şu anlama geldiğini belirtir. “Ey Kureyş kafirleri! haram ayda savaşmamızı büyütüyorsunuz ama sizin İslam’a girmek isteyeniyi Allah’ın yolundan alıkoymanız, Allah’a karşı tam bir aymazlık içinde olmanız, Rasulullah ve arkadaşlarına yaptığınız gibi Mescid ehlini oradan çıkarmanız Allah katında daha büyük bir cürümdür”³⁵.

İbn Atiyye, Ebussuud (ö. 982/1574), eş-Şevkânî, et-Tabâtabâî ve İzzet Derveze de “ve’l-mescidi’l-harâm” ifadesini “sebîlillâh” ifadesine atfediler³⁶.

33 en-Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed, *İrâbu’l-Kur’ân*, Âlemu’l-Kutub, Beyrut, 1409/1988, I, 308.

34 ez-Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Akâvil*, Dâr İhyâi’t-Turâsîl-Arabî, Beyrut, 1417/1997, I, 256.

35 el-Kurtubî, *age.*, III, 31.

36 İbn Atiyye, *age.*, I, 290; Ebussuud, *İrşâdu’l-‘Aklî’s-Selîm ilâ Mezâya’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâr İhyâi’t-Turâsîl-Arabî, Beyrut, 1411/1990, I, 217; eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu’l-Kadîr*, Dârul-Hayr, Beyrut, 1413/1992, I, 239; et-Tabâtabâî, *age.*, 167; İzzet Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, V, 229.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942) da “*ve'l-mescidi'l-harâm*” ifadesini “*sebîlillâh*” ifadesine atfeder ve ayeti şöyle yorumlar:

“*Ey Muhammed! Cevaben de ki bu ayda savaş, büyük bir günahdır. Fakat Allah'ın yolundan, hak olan dinden alıkoyma ve Allah'ı inkar ve Mescid-i harâm'dan yasaklama, Mescid-i harâm halkını, Muhammed ve arkadaşlarını oradan çıkarmak da Allah katında o savaştan ve diğer büyük günahlardan daha büyük bir günahdır*”³⁷.

3.3.2. “*ve'l-mescidi'l-harâm*” ifadesini “*ve küfrun bihi*” ifadesindeki “*hi*” zamirine atfedener

Ebû Hayyân, “*ve'l-mescidi'l-harâm*” ifadesinin “*an sebîlillâh*” ifadesine atfedilmesini problemlili olarak görmektedir³⁸. el-Beğavî (ö. 510/1116) de “*ve'l-mescidi'l-harâm*” ifadesini “*ve küfrun bihi*” ifadesindeki zamire atfeder. Buna göre ayetin anlamı “*Allah'a ve Mescidi harâma karşı sorumsuzluk/nankörlük içinde olmanız*” şeklinde olur³⁹.

3.3.3. “*ve'l-mescidi'l-harâm*” ifadesini “*ve küfrun bihi*” ifadesiyle birlikte “*ve saddun 'an sebîlillâh*” ifadesinin sılası olduğunu kabul edenler

et-Taberî, “*ve'l-mescidi'l-harâm*” ifadesinin “*ve küfrun bihi*” ifadesiyle birlikte “*ve saddun 'an sebîlillâh*” ifadesinin sılası olduğunu söylemekte, bazı dilcilerin “*ve'l-mescidi'l-harâm*” ifadesinin “*el-kitâl*” kelimesine atfedildiği görüşünde olduğunu belirtmekte ve ayeti şöyle tefsir etmektedir:

“*Ve saddun 'an sebîlillâh ve küfrun bihi ve 'ani'l-mescidi'l-harâm ve ihrâcu ehli'l-mescidi'l-harâm ve hum ehluhu ve vulâtuhu (ekberu 'indallâh) mine'l-kitâl fi's-şehri'l-harâm*”.

“*Allah yolundan alıkoymak, onu inkar etmek, Mescid-i harâm'dan engellemek ve halkını oradan çıkarmak -ki onlar Mescid-i harâm'ın halkıdır- Allah katında Haram Ay'da savaşmaktan daha vahimdir*”⁴⁰.

Bu konuda nahivcilerin görüşüne yer veren er-Razî, Basralıların ve ez-Zeccâc'ın görüşüne göre ayetteki “*saddun 'an sebîlillâhi ve küfrun bihi*”

37 Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım İstanbul, Trs., II, 85.

38 Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru'l-Muhît*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1412/1992, II,

39 el-Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd, *Me'âlimu't-Tenzîl*, I, 190, (www.altafsir.com 15.05.2007).

40 et-Taberî, *age.*, II, 472.

ve'l-mescidi'l-harâmi ve ihrâcu ehlihi minhu" ifadelerinin hepsinin mübtedası olarak merfu, "*ekberu 'indallâh*" ifadesinin de onların haberi olduğunu belirtir. Basralıların ve ez-Zeccâc'ın (ö. 311/923) bu takdirlerine göre ayetin anlamı şöyle olur: "*Sorduğunuz savaş her ne kadar büyük bir günah ise de bu zikredilenler daha büyük bir günahdır. Haram aylarda bunlardan uzak durmadığınız sürece Abdullah b. Cahş'ı bu savaş konusunda nasıl ayıplayabiliyorsunuz? Kaldı ki o bu konuda mazurdur, zira Cemâziyelâhir ayında olmuş olması muhtemeldir*". Bunun bir benzeri de "*ete'murûne'n-nâse bi'l-birri ve tensevne enfusekum*"⁴¹ ile "*lime tekûlûne mâ lâ tef'alûne*"⁴² ayetleridir⁴³.

Sıla ile mevsulu arasına başka bir kelimenin girmesini caiz görmeyenlere karşı er-Râzî, sila ile mevsulu arasına başka bir kelimenin girişini iki sebepten dolayı caiz görmektedir. Bu sebeplerden birincisi, Allah yolundan alıkoymak ile Allah'ı inkar etmenin anlam açısından aynı şey olması ve böyle bir durumda da aralarına sanki bir şeyin girmemiş olması; ikincisi de, ayetteki "*ve küfrun bihi*" ifadesinin asıl yerinin "*ve'l-mescidi'l-harâm*" ifadesinin sonrası olmasıdır. Burada kendisine yapılan vurgudan dolayı öne alınmıştır. Bu tıpkı "*ve lem yekün lehu küfüven ahadun*" ayeti gibidir. Bu ayette söz sırasının "*ve lem yekün lehu ahadun küfüven*" şeklinde olması gerekirdi. Fakat kendisine yapılan vurgudan dolayı "*küfüven*" lafzı *ahadun* lafzından önce getirilmiştir⁴⁴.

Bu irab tahlillerinin yanı sıra bu tür tahlillere girmeden direk olarak ayeti tefsir edenler de olmuştur. Mesela İbn Kesîr (ö. 774/1372) bu tür bir tahlile girmeden ayete şöyle bir anlam vermiştir:

"İn küntüm kataltum fî ş-şehri'l-harâm, fekad saddûkum 'an sebîlillâh ma'a'l-kufri bihi, ve 'ani'l-mescidi'l-harâm ve ihrâcukum minhu ve entum ehluhu (ekberu' indallah) min katli men kataltum minhum".

*"Her ne kadar siz haram ayda öldürmüşseniz de onların Allah'a inandıkları hâlde sizi O'nun yolundan ve Mescid-i harâm'dan alıkoymaları, halkı olduğunuz hâlde sizi oradan çıkarmaları, onları öldürmenizden (Allah katında daha büyüktür)"*⁴⁵.

41 el-Bakara, 2/44.

42 es-Saff, 61/2.

43 er-Râzi, age., VI, 34-35.

44 er-Râzi, age., VI, 35.

45 İbn Kesîr, age., I, 254.

3.3.4. “ve'l-mescidi'l-harâm” ifadesini “eş-şehri'l-harâm” üzerine atfedener

el-Ferrâ (ö. 207/822) ve Ebû Muslim el-İsfahânî'nin (ö. 322/934) görüşüne göre, “*kitâluñ fîhi kebîr*” cümlecîği tamamlanmamış bir cümledir. Bu durumda “*ve'l-mescidi'l-harâm*” ifadesi “*yes'elûneke ani's-şehri'l-harâm kitâlin fîhi*” ifadesine atfedilmiş olacak ve ayet şu anlama gelecektir: “*Sana haram ayda ve Mescid-i harâm'da savaşmaktan soruyorlar*”⁴⁶. İbn Atiyye, el-Ferrâ'nın takdirinin “*Allah katında oranın halkını Mescid-i harâm'dan çıkarmak, onu inkar etmekten daha büyük bir günahdır*” şeklinde yanlış bir anlama götürdüğünü söyleyerek onun görüşünün hatalı olduğunu belirtir⁴⁷.

Ayetin tarihsel bağlamı ve sözlü söylem açısından değerlendirilmesi

Ayetin Nüzûl sebebi ile ilgili rivayetleri değerlendirdiğimizde birinci rivayetin yani Abdullah b. Cahş'ın seriyyesi ile ilgili rivayetin ayetin muhtevasına ve bağlamına daha uygun düştüğünü söyleyebiliriz. Çünkü bu olay üzerine Mekke müşrikleri, Rasulullah'ın gönderdiği seriyyenin haram ayda kan dökmüş olma ihtimalinden dolayı “*Muhammed ve arkadaşları haram ayları helal ettiler, o aylarda kan döktüler, malları aldılar, adamları esir ettiler*” diyerek Rasulullah ve Müslümanları kınamaya ve alaya almaya başladılar. Ayette *haram ayda savaşmanın* günah olduğu belirtilmekle birlikte, *Allah'ı inkar etmenin, insanları O'nun yolundan ve Mescid-i harâm'dan alıkoymanın, Mescid-i harâm halkını oradan çıkarmanın* daha büyük bir günah olduğu belirtilmiştir. Açıklanan bu özelliklerin Kureyşli müşriklerin özellikleri olduğu Kur'ân'ın başka ayetleriyle açıklanmıştır⁴⁸.

Diğer taraftan müfessirler ayeti daha çok gramer açısından tahlil etmişlerdir. Soru soranların kimliği konusunda her ne kadar iki muhtemel görüş dile getirilmişse de, bu husus müfessirlerce önemli bir konu olarak görülmemiştir. Halbuki soruyu soranların kimliği son derece önem arz etmektedir. Zira soruyu Müslümanların mı yoksa Mekke Müşriklerin mi

46 el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'ân*, Dâru's-Surûr, byy., Trs., I, 141; er-Râzî, *age.*, VI, 35.

47 İbn Atiyye, *age.*, I, 290:

48 Bkz. en-Nisâ, 4/167; el-A'râf, 7/45; en-Nahl, 16/88; Muhammed, 47/1, 32, 34; el-Hacc, 22/25; el-Fetih, 48/25; el-Mümtehine, 60/ 1.

sorduğu sorusuna verilecek cevap, bir noktada soru sormanın asıl amacını da ortaya koymaktadır. Soruyu Müslümanlar sormuşlarsa niyetlerinin bilgilenmek ve bu konudaki nihaî hükmü öğrenmek olduğu açıktır. Çünkü Müslümanların Rasulullah ve Kur'ân'a karşı başka bir tavır içinde olmaları düşünülemez. Ama müşrikler sormuşlarsa bu sorunun arkasında böyle bir niyetin olduğunu söyleyebilmek mümkün görünmemektedir. Şimdi birinci görüşün yani sorunun Müslümanlar tarafından sorulduğunun doğru kabul edilmesi durumunda şu sorulara da açık ve tatmin edici cevapların verilmesi gerekecektir. Müslümanlar öğrenmek amacıyla haram ayda savaşmanın hükmünü sorduklarına göre o ana kadar haram aylarda savaşmayla ilgili bir hüküm yok muydu? Var idiye Müslümanlar bu hükmü bilmiyorlar mıydı? Veya bu hükmü kabul etmiyorlar mıydı? Veyahut değişmesini mi istiyorlardı? Ayetin nüzûl sebebi olarak gösterilen Abdullah b. Cahş seriyyesi ile ilgili rivayette de belirtildiği gibi, ortada fiili bir durum da olduğundan dolayı Haram ayda savaşan Müslümanların durumlarının sorulması daha doğru olmaz mıydı?

Haram ayların Arapların sosyal yaşamlarında özellikle Peygamber'in peygamberlik öncesi çevresinde büyük bir önemi vardır. Savaşların ve saldırganlığın sürekli olduğu, insanların keyfi istekleri, kinleri ve asabi-yetleri peşinde sürüklendikleri bir ortamda, haram ayların gelişyle insanlar kapsamlı ve tabii bir barış ortamına giriyorlardı. Bu sırada birbirleriyle düşmanlıkları, aralarında kan davaları bulunan insanlar, haram sayılan Beytullah'ın bölgesinde ve bu bölgenin dışında karşılaştıkları hâlde aralarında herhangi bir sürtüşme, kötülük ve savaş çıkmıyordu. Bu ayların hürmetine hâle getirir, saldırı ve kan dökme anlamına gelir düşünceyle bu aylarda avlanma bile yasaklanmıştı⁴⁹. Kur'ân'da bu ayların hürmetiyle ilgili pek çok ayet vardır⁵⁰. Bu ayetlerde devam edegelen bu geleniğin korunması gerektiği belirtilmektedir. Bununla birlikte Hz. İbrahim'den beri hacıların Kabe'ye barış ve güven içinde gidip gelebilmeleri için bu aylarda cinayet, hırsızlık ve kanuna karşı her türlü davranış şeklinin yasaklandığı herkes tarafından bilinmekteydi⁵¹. Dolayısıyla Müslümanların haram aylarda savaşmanın hükmünü bilmediklerini söyleyebilmek pek mümkün görünmemektedir. Müslümanların haram aylarda savaşmanın

49 Derveze, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1989, I, 195.

50 Bkz. el-Bakara, 2/194, el-Mâide, 5/2, 94, 97, et-Tevbe, 9/5, 36, 37

51 el-Mevdûdî, *age.*, I, 124.

hükümünü bildiklerinin işaretlerinden birisi de seriyyenin kervanla birlikte Medine'ye gelmesi durumunda Rasulullah'ın "*Ben size haram aylarda savaşmanızı emretmemiştim*" diyerek onları sorgulaması ve diğer Müslümanların da yaptıklarından dolayı onları azarlaması ve bunun üzerine kervan ve esirlerin ortada kalmasıdır. Abdullah b. Cahş'ın da: "*Ey Allah'ın Rasulü! Biz İbnu'l-Hadramî'yi öldürdük, sonra akşam olunca Recep ayının hilalini gözetlemeye başladık. Fakat onu Recep ayı içinde mi Cemâziyelâhir ayı içinde mi öldürdüğümüzü anlayamadık*" şeklindeki sözlerinden de onların Haram aylarda savaşmanın bilinen hükümünü bildikleri, bu hükümü kabul ettikleri ve buna göre hareket etmeye çalıştıkları sonucu çıkmaktadır. Ayrıca ortada fiili bir durum söz konusudur. Bu da Hz. Peygamberin görevlendirdiği bir seriyyenin haram ayda kan dökmüş olma ihtimalidir. Dolayısıyla soru Müslümanlar tarafından sorulmuş olsaydı, bu ayda savaşmanın hükmü değil, bu fiili durumu da göz önünde bulundurduğumuzda, bu ayda savaşan Müslümanların durumunun sorulmuş olması daha uygun olacaktı. Fakat ayette açıkça görüldüğü gibi haram ayda savaşan Müslümanların durumu değil, bu ayda savaşmanın kendisi sorulmaktadır⁵².

er-Râzî'nin ayetin nüzül sebebi olarak aktardığı "Onların yanında haram ayların ve Mescid-i harâm'ın savaşın yapılmaması için büyük bir hürmeti olduğu halde, Allah onlara savaşı farz kılınca, onların bu farzın haram aylar ve Mescid-i harâm dışındaki bir zaman ve mekanla sınırlı olduğunu zannetmeleri uzak bir ihtimal değildir. Bu durum onları Hz. Peygamber'den bunu sormaya sevketmiştir. Onlar Rasulullah'a gelip şöyle demişlerdir: "*Bu ayda (haram ayda) ve bu mekanda (Mescid-i harâm'da) onlarla savaşmamız helal midir?*"⁵³ şeklindeki rivayetten hareketle sorunun Müslümanlar tarafından sorulduğu sonucuna varması da bize biraz problemlili görünmektedir. Zira böyle bir durumda yukarıda dile getirdiğimiz soruların cevabı verilemediği gibi, bu rivayet ayetin muhtevasıyla da örtüşmemektedir.

İkinci görüşe göre Mekkeli müşrikler, bu olaydan dolayı Rasulullah ve Müminleri kınamak ve alaya almak amacıyla sormuşlardır. Belki burada doğrudan gelip Rasulullah'a sormanın bir anlamı da yoktur. Ayetin inzaline mukaddem olan olayın sonrasında, onların Rasulullah ve Müslü-

52 İroniyle diyoruz, çünkü müşriklerin niyeti soru sorarak durumu öğrenmek değildir. Zira onlar için bu sorunun cevabı bellidir. Amaçları Rasulullah ve Müslümanları kınamaktır.

53 er-Râzî, age. VI, 32.

manları ayıplamaları, onları kötüleremeleri ve olayı Hz. İbrahim'den beri devam edegelen dini bir geleneği çiğneme olarak görmeleri bizzat sormaktan daha önemli bir hale gelmektedir. Dolayısıyla niyet burada önem arz etmektedir. Müşriklerin niyeti olayı manipüle ederek zihinleri bulanırdır. Kendilerine verilen cevap da onların niyetini hesaba katan dolayısıyla o tarihsel duruma özgü konjüktürel stratejik bir cevap olmuştur⁵⁴. Onların niyeti bilgilenecek ve gerçekten hükmünü öğrenmek olmadığı için, verilen cevap da bilgilendirici olmamıştır. Aksine onların daha kötü olan özellikleri açıkça ortaya konulmuştur. İbn Atiyye, el-Kurtubî ve es-Sa'alebî'nin (ö. 876/1471) ayeti “Şüphesiz ki siz ey Kureyş topluluğu! Bizim haram aylarda savaşmamızı büyütüyorsunuz ama sizin İslam'ı kabul etmek isteyeniyi engellemeyiniz, Allah'ı inkar etmeyiniz, Rasulallah ve arkadaşlarına yaptığınız gibi halkını Mescid-i harâm'dan çıkarmanız Allah katında daha büyük bir günahdır” şeklinde yorumlamaları da Mekkelilerin tamamen Rasulallah ve müslümanları kınamak amacıyla bu olayı dillerine doladıkları ve kendilerince Rasulallah'ı mahkum etmeye çalıştıkları söylenebilir⁵⁵. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, gerek Müslümanlar gerekse müşrikler tarafından bilgilenecek amacıyla soru sorulduğu zaman, Allah'ın bu sorulara açıklayıcı bir cevap verdiği görülmektedir⁵⁶. Nitekim “yes'elûneke” cümlesiyle başlayan bir dizi ayette de bu durum açıktır⁵⁷.

er-Râzî'nin “Resullah'ın haram ayda savaşmanın helal olduğunu söylemesi durumunda onların bu ayda savaşmayı helal sayacaklar ve Müslümanlarla savaşacaklardır” gerekçesiyle sorunun müşrikler tarafından yöneltildiği görüşünün de ayetin muhtevasıyla uyuşmadığı görülmektedir⁵⁸.

54 Bkz. Özsoy, Ömer, *age.*, s. 59.

55 İbn Atiyye, *age.*, I, 290; es-Sa'alebî, *el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Dâr İhâit-Turâsî'l-Arabî-Müessesetu Târihi'l-Arabî, Beyrut, 1417/1998, I, 180.

56 Örneğin bkz. el-Bakara 2/189, 215, 219, 220, 222; el-Mâide 5/4; el-A'râf, 7/187; el-Enfâl 8/1, el-İsrâ 17/85; el-Kehf 18/83; Tâhâ 20/105; en-Nâzi'ât 79/42.

57 “Sana aylardan sorarlar. De ki: Onlar insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir” (el-Bakara, 2/189);

“Sana neyi harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Maldan harcayacağımız şey anne, baba, akrabalar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmış kimseler içindir” (el-Bakara, 2/215);

“Sana içki ve kumardan soruyorlar: De ki: O ikisinde büyük bir günah ve insanlara bazı faydalar vardır” (el-Bakara, 2/219).

“Sana kıyameti, onun ne zaman demir atacağını soruyorlar. De ki: Onun bilgisi yalnız Rabbimdedir; onun vaktini sadece o açıklar” (el-A'râf, 7/187).

“Sana dağları soruyorlar. De ki: Rabbim onları toz halinde savurup yok edecektir” (Tâhâ, 20/105).

58 er-Râzî, *age.*, VI, 33.

Çünkü böyle bir gerekçeyle sorunun sorulması durumunda savaşın büyük bir günah olduğunun belirtilmesiyle yetinilmesi gerekirdi. Ama görüldüğü gibi ayette bu durumun açıklanmasıyla kalınmamış; Mekke müşriklerinin “*saddun ‘an sebîlillahi ve küfrun bihi ve’l-mescidi’l-harâmi ve ihrâcu ehlihi minhu*”⁵⁹ (Allah’ın yolundan ve Mescid-i harâm’dan menetmek, O’nu inkar etmek ve halkını oradan çıkarmak) gibi özelliklerinin Allah katında daha büyük bir günah olduğu da belirtilmiştir.

Öte yandan ayeti daha çok gramer açısından tahlil eden müfessirlerin çoğu, “*ve küfrun bihi*” ifadesindeki “*hi*” zamirini Allah’a irca etmişlerdir. Kur’ân’ın başka ayetlerinde kafirlerin özellikleri arasında sayılan “*Allah’ın yolundan alıkoymak*”⁶⁰, “*yerli ve yabancı bütün insanlar için eşit kılınan Mescid-i harâm’dan alıkoymak*”⁶¹ ve “*Allah’a iman ettikleri için peygamberi ve müminleri yurtlarından çıkarmak*” gibi özellikler göz önünde bulundurulduğu zaman isabetli görüşün çoğu müfessirlerin tercih ettiği görüş olduğu görülecektir.

Diğer taraftan “*ve’l-mescidi’l-harâm*” ifadesinin nereye atfedileceği konusuna gelince, aslında esas problemin atıf harfinin matufundan daha ziyade “*ve küfrun bihi*” ifadesinin yeriyle ilgili olduğunu düşünüyoruz. Çünkü “*ve küfrun bihi*” ifadesini oradan kaldırdığımız zaman “*ve’l-mescidi’l-harâm*” ifadesinin nereye atfedileceği problemi de ortadan kalkmaktadır. Nitekim ez-Zemahşerî de böyle yapmış ve “*ve küfrun bihi*” ifadesini “*ve’l-mescidi’l-harâm*” ifadesinden sonra getirmiş ve yorumunu şöyle formüle etmiştir:

“*Ve kebâiru Kureyşin min saddihim ‘an sebîlillâh ‘ani’l-mescidi’l-harâm ve küfrihim billâh ve ihrâci ehli’l-mescidi’l-harâm ve hum resûlullâh ve’l-mü’minûn (ekberu ‘indallâh) mimmâ fa’alethu’s-seriyye mine’l-kitâl fi’ş-şehri’l-harâm ‘alâ sebîli’l-hatai ve’l-binâi ‘alâ’z-zann*”.

“*Kureyşin ileri gelenlerinin Allah’ın yolundan ve Mescid-i harâm’dan alıkoymaları, Allah’ı inkar etmeleri ve Mescid-i harâm halkı olan Rasulullah ve müminleri oradan çıkarmaları, (Allah katında) seriyyenin zannen ve hataen haram ayda yaptığı savaşta (daha büyüktür)*”⁶²

“*ve küfrun bihi*” ifadesinin asıl yerinin “*ve’l-mescidi’l-harâm*” ifadesinin sonrası olduğunu ve bunu da “*ve lem yekun lehu kufuven ahadun*”

59 Bkz. en-Nisâ, 4/167; el-A’râf, 7/45; en-Nahl, 16/88; Muhammed, 47/1, 32, 34.

60 el-Hacc, 22/25; el-Fetih, 48/25.

61 el-Mümtehine, 60/ 1.

62 ez-Zemahşerî, age., I, 256.

ayeti gibi söz sırasının “*ve lem yekün lehu ahadun küfüven*” şeklinde olması gerektiğini söyleyen er-Râzî bunu ifadeye yapılan vurguya bağlamaktadır⁶³.

Kur’ân’ın başka bir ayetinde de “*innellezîne keferû ve yasuddûne ‘an sebîlillâhi ve’l-mescidi’l-harâm*”⁶⁴ şeklinde geçmektedir ki bu da bu hususa bir açıklık getirmektedir. Bu durumda söz konusu ihtilaf da büyük ölçüde halledilmiş olacaktır. Tabii ki “*ve küfrun bihi*” ifadesini oradan kaldırmaktan kastımız bu ifadeyi sözlü hitabın bir özelliği olarak bir ara cümle olarak kabul etmektir. Aslında sözlü hitapta hitap olayını hazırlayan olaylar dizisi, hitap sırasında öznenin kullandığı jest, mimik ve ses tonlaması unsurları ve bunların muhatapta meydana getirdiği doğrudan ve dolaylı, zihinsel ve duygusal etkiler, hitap sırasında konuşanın kastı ile konuşmanın anlamı ve konuşmanın dünyası⁶⁵ mesajın anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Sözlü hitabette, zaten söz konusu meseleyi ortaya atanlar hazır bulunduğundan, muhatapların her dediğini beyan etmeye her zaman gerek duyulmaz. Ancak konuşmacı, sözün gelişi içerisinde bir cümleyle onların dediklerine değinir, ses tonunu kullanarak bir çok ara cümleler kullanabilir ve buna rağmen sözün akışında bir kopukluk meydana gelmez⁶⁶.

Öte yandan Kur’ân tefsirinin kaynakları arasında ilk sıra Kur’ân’ın kendisine aittir. Zira Kur’ân’ın parçaları yerine göre birbirlerini tamamlayan, yerine göre birbirlerini açıklayan özellikleriyle ayrılmaz bir bütün oluştururlar. Bir yerde kapalı olan bir ifade başka bir yerde açık, bir yerde muhtasar olarak verilen bir düşünce başka bir yerde tafsilatlı, bir yerde mutlak olan başka bir yerde mukayyed, bir yerde umum ifade eden bir husus başka bir yerde tahsis edilmiş şekliyle geçebilir. Bundan dolayıdır ki Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsiri, İslamın başlangıcından beri bilinen ve yeri geldikçe alimlerce önemi vurgulanan bir yöntemdir. Resulullah (sav) da bu tür tefsirin ilk örneklerini vermiş ve bu örnekleriyle Kur’ân’ı Kur’ân’la anlamının gereğine işaret etmiştir⁶⁷.

63 er-Râzî, *age.*, VI, 35.

64 el-Hacc 22/25 “Şüphesiz ki küfredenler, Allah’ın yolundan ve Mescid-i harâmdan alıkoyanlar...”

65 Paçacı, Mehmet, “agm”, s. 8-9.

66 el-Mevdûdî, *age.*, I, 9.

67 Bkz. Yıldırım, Suat, *Hız. Peygamberin Kur’ân’ı Tefsiri*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006, I, 24; Bkz. Albayrak, Halis, *Kur’ân’ın Bütünlüğü üzerine, Kur’ân’ın Kur’ân’la Tefsiri*, Şûle Yayınları, İstanbul, 1993, s. 93 vd.

Bu ayette zikredilen eylemler, yani insanları Allah'ın yolundan ve Mescid-i harâm'dan alıkoymak, Peygamberi ve Müslümanları yurtlarından sürmek Kur'ân'ın başka ayetlerinde de kafirlerin özellikleri olarak zikredilmiştir. Mesela şu ayetlerde insanları Allah'ın yolundan alıkoymak kafirlerin özellikleri arasında sayılmıştır.

“Şüphesiz ki inkar edenler ve (insanları) Allah'ın yolundan alıkoyanlar derin bir sapıklığa düşmüşlerdir”⁶⁸.

“O zalimler Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri göstermeye çalışan ve ahireti inkar edenlerdir”⁶⁹.

“İnkâr eden ve insanları Allah'ın yolundan alıkoyanlara gelince, işte yapmakta oldukları bozgunculuk sebebiyle onların azaplarını kat kat artıracamız”⁷⁰.

“İnkâr edenlerin ve Allah yolundan alıkoyanların amellerini Allah boşa çıkarmıştır”⁷¹.

“Şüphesiz, inkar edenler, Allah yolundan alıkoyanlar ve kendilerine hidayet yolu açıkça belli olduktan sonra peygambere karşı gelenler Allah'a hiçbir zarar veremezler. Allah onların amellerini boşa çıkarmıştır”⁷².

“İnkâr edip halkı Allah yolundan alıkoyanları, sonra da kafir olarak ölenleri Allah asla bağışlamayacaktır”⁷³.

Şu ayetlerde ise, Allah'ın yolundan alıkoymakla birlikte insanları Mescid-i harâm'dan alıkoymak da kafirlerin özellikleri arasında sayılmıştır.

“Şüphesiz inkar edenler ve Allah'ın yolundan yerli ve yabancı bütün insanlar için eşit kılınan Mescid-i harâm'dan alıkoyanlara ve orada zulüm ile haktan saptırmak isteyenlere can yakıcı bir azap tattıracağız”⁷⁴.

“Onlar inkâr edenler, sizi Mescid-i harâm'ı ziyaretten ve bekletilen kurbanları yerlerine ulaştırmaktan alıkoyanlardır”⁷⁵.

Şu ayette de Peygamber'i ve Müminleri yurtlarından çıkarmak kafirlerin özellikleri arasında sayılmıştır.

“Rabbiniz olan Allah'a iman ettiğiniz için peygamberi ve sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar”⁷⁶.

68 en-Nisâ, 4/167.

69 el-A'râf, 7/45.

70 en-Nahl, 16/88.

71 Muhammed, 47/1.

72 Muhammed, 47/32.

73 Muhammed, 47/34.

74 el-Hacc, 22/25.

75 el-Fetih, 48/25.

76 el-Mümtehine, 60/ 1.

Dolayısıyla “ve küfrun bihi” ifadesinin ayette zikredilen bütün bu özelliklerle bir ilişkisi vardır. Yukarıya alıntıladığımız ayetlerden de anlaşılacağı gibi “İnsanları Allahın yolundan alıkoymak (saddun ‘an sebîlillâh) onları Kâbeye girmekten engellemek (ve’l-mescidi’l-harâm) ve halkını oradan çıkarmak (ihracu ehlihi minhu)” eylemlerinin asıl sebebi inkardır yani Allah’a karşı kendilerini tamamen sorumsuz görmeleridir. Dolayısıyla ayette sanki şu söylenmiştir. “Bu fiilleri ancak Allah’ı inkar eden yani O’na karşı herhangi bir sorumluluk bilinci taşımayanlar işleyebilir. Çünkü samimi bir şekilde Allah’a inanmak, kişiyi bu tür eylemleri yapmaktan alıko-yacaktır. Kureyşliler, Allah’ı inkar ettikleri ve O’na karşı kendilerini sorumsuz gördükleri için bu tür eylemleri yapmaktadırlar. Onların bu eylemleri haram ayda savaştan daha kötüdür”. Bu durumda “ve küfrun bihi” ifadesini sözlü hitabın bir gereği olarak, müşriklerin söz konusu suçlarının temel nedenine, muhatabın/okuyucunun dikkatini çekmek olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim yukarıda zikrettiğimiz örnek ayetlerde benzer durumlar söz konusudur. Bu ayette de müşriklerin “Allah’ın yolundan ve Mescid-i harâm’dan menetmek ve halkını oradan çıkarmak” şeklinde öne çıkan hata ve suçlarına ve “Allah’ı inkar etmek/O’na karşı herhangi bir sorumluluk bilinci taşımamak” şeklindeki bu suçların temel nedenine dikkatler çekilmiştir.

Sonuç

Kur’ân, tarihin belli bir döneminde, o dönemin tarihi ve toplumsal gerçekliklerine de atıfta bulunarak vahyedilmiştir. Ayetleri doğru bir şekilde anlayabilmek için bu tarihin ve toplumsal gerçekliklerin bilinmesi gerekmektedir. Bu açıdan öncelikle ayetlerin ilişkili olduğu tarihi şartları ve olguları belirlemek, Kur’ân’ı tarihi bağlamında doğru bir şekilde anlayabilmek için son derece önemlidir.

Hz. Peygamber’e söz olarak vahyedilen Kur’ân, daha sonraki okuyucular/bizler için Rasulullah’a vahyedilmiş haldeki tarihsel bağlamından soyutlanmış, zaman, mekan, özne ve muhatap gibi unsurlardan bağımsızlaşmış bir halde durmaktadır. Bu durum ister istemez hem söz ile metin arasında anlatım ve anlama farklılıklarının olduğu meselesini gündeme getirmiş hem de Kur’ân’ın anlaşılıp yorumlanmasında önem arz etmeye başlamıştır. Dolayısıyla Kur’ân metninde söylemin anlaşılacak için yardım aldığı sözel olmayan süreçlerin ve konuşma dilinin yapısından kaynaklanan ve muhataplar için bir sorun teşkil etmeyen üslup biçimlerinin, okuyucular için bir sorun teşkil etmesi ve bir takım anlama problemlerine

sebeup olması mümkündür. Bu durumda sözlü hitapla yazılı kitap arasında farklılıkların bilinmesi ve sözlü hitaba ait özelliklerin göz önünde bulundurulması büyük ölçüde bu anlama problemlerinin ortadan kalkmasına yardımcı olacaktır.

Bir dilin kullanımı, gramer kurallarından çok daha geniş olduğundan, sadece dilin gramer kurallarına kilitlenerek Kur'ân'ı anlamaya çalışmak, Kur'ân'ın vermek istediği mesajı gereği gibi anlayamamak gibi bir duruma sebebiyet verebilir. Kur'ân'ı anlamada gramer kurallarının yanı sıra, bazen etkin bazen de belirleyici unsur olan vahyin indiği zaman ve mekan, tarih, beşer, olgu, sözlü söylemin özellikleri vb. hususların bilinmesi de gereklidir. Bu bağlamda müfessirlerin gramatik olarak gördükleri ihtilafların bir kısmının sözlü hitabın özelliğinden kaynaklandığını ve ihtilaf konusu olan hususu sözlü söylem bağlamında değerlendirdiğimizde sorunun büyük ölçüde halledilebileceğini söyleyebiliriz.